

Locatie massagraf 77 Sovjet-krijgsgevangenen

Inleiding

Op 9 april 1942 zijn in de onmiddellijke nabijheid van Kamp Amersfoort 77 Russische krijgsgevangenen geëxecuteerd. Tot nu toe is altijd aangenomen dat dit is gebeurd op de plek waar zich tegenwoordig het Monument Koedriest bevindt. Hier zou na de oorlog een massagraf met de lichamen van de 77 krijgsgevangenen zijn aangetroffen. Het monument bevindt zich aan het einde van de Loes van Overeemlaan (de voormalige Appelweg), voorbij het voormalige Kamp Amersfoort en golfbaan De Hoge Kleij. Recent onderzoek door Nationaal Monument Kamp Amersfoort wijst echter uit dat de Russische militairen niet hier, maar op een andere plaats zijn vermoord. In deze nota wordt het bewijs hiervoor gepresenteerd.

1 Sovjet-krijgsgevangenen in Kamp Amersfoort

Vershillende groepen gevangenen kwamen tijdens de oorlogsjaren in Kamp Amersfoort terecht: verzetsstrijders, ontduikers van de *Arbeitseinsatz*, communisten, gijzelaars, (vermeende) criminelen zoals zwarthandelaren, slachtoffers van *razzia's*, Joden, Amerikaanse staatsburgers en Jehovah's Getuigen. Enkele honderden gevangenen tekenden onder dwang een contract als *SS-Frontarbeiter* en belandden zo aan het Oostfront. Leden van twee beroepsgroepen werden wegens 'collectief' verzet opgesloten, namelijk honderden politiemannen en artsen. Op 27 september 1941 kwam een groep Sovjet-krijgsgevangenen aan in Kamp Amersfoort. Vanaf het station van Amersfoort liepen zij naar het kamp.

Deze Aziatisch uitziende (het merendeel was afkomstig uit de republiek Oezbekistan) en in militaire uniformen geklede mannen verkeerden na een treinreis van twee weken in een zeer slechte conditie. Ze waren in de omgeving van Smolensk krijgsgevangen gemaakt.¹ Hoewel de voettocht door de stad naar Kamp Amersfoort een vernederend effect moest hebben, had dit eerder een tegengesteld gevolg, omdat veel bewoners van Amersfoort meeleefden met de gevangenen en probeerden eten en drinken aan te reiken. Eenmaal in Kamp Amersfoort werden zij, net als de Joden, extreem slecht behandeld. Deze onmenselijke verzorging was het directe gevolg van een op 8 september 1941 (dus drie weken voordat de Sovjet-krijgsgevangenen in Amersfoort arriveerden) uitgevaardigd bevel van Generalleutnant Hermann Reinecke, de chef van het *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW), inhoudende dat de Conventie van Genève niet van toepassing was op Sovjet-krijgsgevangenen.² Deze slechte behandeling had grote gevolgen. Na een half jaar waren inmiddels 23 'Russen' in Kamp Amersfoort door de ontberingen omgekomen.³ Zij werden naakt en ongekiest begraven op het zogenaamde '*Untermenschenfriedhof*' bij Koedriest. De vraag was wat met de nog levende Sovjets moest worden gedaan. Het antwoord luidde: executie, waarmee *SD-Sturmbannführer* (majoor) Erich

¹ NA doss. 2.09.61 inv. 3588: PV Erwin Alscher; in aansluiting op bijgaande PVen betreffende de gepleegde mishandelingen en het fusilleeren van Russische krijgsgevangenen tijdens de Duitse bezetting in het P.D.A. te Amersfoort (8 mei 1947)

² *Anordnung für die Behandlung sowjetischer Kr. Gef. In allen Kriegsgefangenenlagern, Anlage zu Tagebuch nr. 3058/41g* (8 Sept. 1941)

³ NIOD 250f 73-76 Dienststagebuch für Blockführer von Dienst

Deppner uit Den Haag werd belast. Hoe dit in zijn werk is gegaan komt in veel naoorlogse getuigenissen en verhoren aan de orde.⁴

SS-Hauptscharführer Karl Berg, de latere kampcommandant, verklaarde tijdens een naoorlogs verhoor dat hij op 8 april 1942 van kampcommandant *Obersturmführer* Walter Heinrich de opdracht kreeg om samen met *SS-Oberscharführer* Karl Titho een kuil te graven. Tijdens een ander naoorlogs verhoor verklaarde hij dat hij in de namiddag van 8 april 1942 samen met Titho op het kantoor van Heinrich werd geroepen waar hem werd medegedeeld dat de 'Russen' de volgende dag gefusilleerd zouden worden.⁵ In de vroege morgen van 9 april 1942 werd de groep van de 77 Sovjet-krijgsgevangenen in twee vrachtwagens geladen en naar de executieplek gereden. Daarbij werd niet de kortste route gereden om de indruk te wekken bij andere gevangenen dat zij naar elders zouden worden afgevoerd.

2 Locatie graf 30: route

Bekend is uit grafnummering (zonder de exacte locatie) dat het massagraf van de 77 slachtoffers door de Genie na de oorlog is gekenmerkt als **graf 30**. De grafkuil zelf had de volgende afmetingen: '7 meter lang, 3 meter breed en 1.85 meter diep'.⁶ Geeft wellicht de route naar de executieplek (c.q. massagraf) nog informatie prijs over de locatie van graf 30, bijv. via de naoorlogse processen verbaal van de leden van het executiepeloton? Karl Knabe verklaarde op de ochtend van de executie te hebben gehoord dat de Sovjet-krijgsgevangenen naar het station zouden worden gevoerd.⁷ Bohle Janssen verklaarde hetzelfde. Erich Deppner zei voor vertrek uit het kamp dat de gevangenen naar het station werden gebracht. Dit wordt nog eens bevestigd door Karl Berg die erbij verklaarde dat dit is gezegd om in het kamp niet de indruk achter te laten dat de 'Russen' werden gefusilleerd.⁸ Uit bovenstaande verklaringen rijst de vraag waarom de vrachtwagens niet de poort uit zouden zijn gereden en linksaf zouden zijn geslagen de Appelweg op, naar Koedriest. Zichtbaar voor allen zijn zij echter na het passeren van de hoofdboort rechtsaf geslagen, in noordelijke richting naar de Laan 1914.

Zowel Janssen als May gaven bij hun verhoren gedetailleerd informatie over de gevolgde route. Janssen zegt hierover: "Buiten het kamp reden wij (Laan 1914-1918) linksaf en ongeveer 800 meter verder reden wij het bos in. In het bos werd stilgehouden".⁹ May verklaarde over de afgelegde weg het volgende: "Met de auto van Deppner ben ik die ochtend in het gezelschap van Heinrich en nog een andere persoon weggereden in de richting Utrecht. Voor echter de weg naar Utrecht bereikt werd, werd een weg aan de linkerzijde ingeslagen welke weg wij ongeveer 800 à 1000 meter volgden. Aldaar werd haltgehouden en gingen wij te voet verder ongeveer 80 à 100 meter. Wij kwamen toen aan een grote kuil die reeds kennelijk de avond voordien gegraven was".¹⁰

⁴ NA CABR inv. Nr. 527 (dossier Berg): PV verhoor Wilhelm Harster 24 oktober 1947; NIOD doss. 250f inv. nrs. 1, 14, 16, 24, 27, 29, 32, 33, 34, 267, 274, 281; NA doss. 2.09.61 inv. nrs. 378, 598, 1401, 1402: PV betreffende het Onderzoek inzake de doodsoorzaak van 100 Russische krijgsgevangenen, gepleegd in het PDA kamp te Amersfoort, tijdens de Duitse bezetting (22 april 1947); PV Wilhelm Harster inzake uitgevoerde fusilleringen in het P.D.A. te Amersfoort, betreffende de Russische krijgsgevangenen (24 oktober 1947); PV Johann Stöver inzake de gepleegde mishandelingen en fusilleering van 77 Russische krijgsgevangenen in het kamp Amersfoort tijdens de Duitse bezetting (17 april 1947); PV Bohle Janszen, verklaring Johann B.J. Janszen (29 september 1949); PV Karl Berg, inzake de fusilleering van de Russische krijgsgevangenen (16 april 1947); PV Karl Titho, betreffende het fusilleeren van Russische krijgsgevangenen in het kamp Amersfoort (24 maart 1947); PV Ernst May, betreffende de fusilleeringen van de Russische krijgsgevangenen in het kamp: Amersfoort (17 februari 1947); PV Ernst May, contra Karl Titho inzake het fusillieren van Russische krijgsgevangenen (6 juli 1949); PV Karl Berg, betreffende fusillering 72 Russische krijgsgevangenen (29 september 1949); PV Karl Knabe, Netherlands War Crimes Commission, BAOR 15 (16 september 1949); PV Wilhelm Harster, inzake gedragingen kampleiding voormalig PDA, no. 157 (23 oktober 1947); PV Stöver inzake de gepleegde mishandelingen en de fusilleering van 77 Russische krijgsgevangenen in het kamp Amersfoort tijdens de Duitse bezetting (17 april 1947); PV Willem Eegdeman inzake de gepleegde mishandelingen en het fusillieren van Russische krijgsgevangenen tijdens de Duitse bezetting in het PDA, te Amersfoort (21 april 1947)

⁵ PV BOOM nr. 1947, 16 april 1947; PV Politie Amersfoort zn, 6 juli 1949, verhoor K.P. Berg

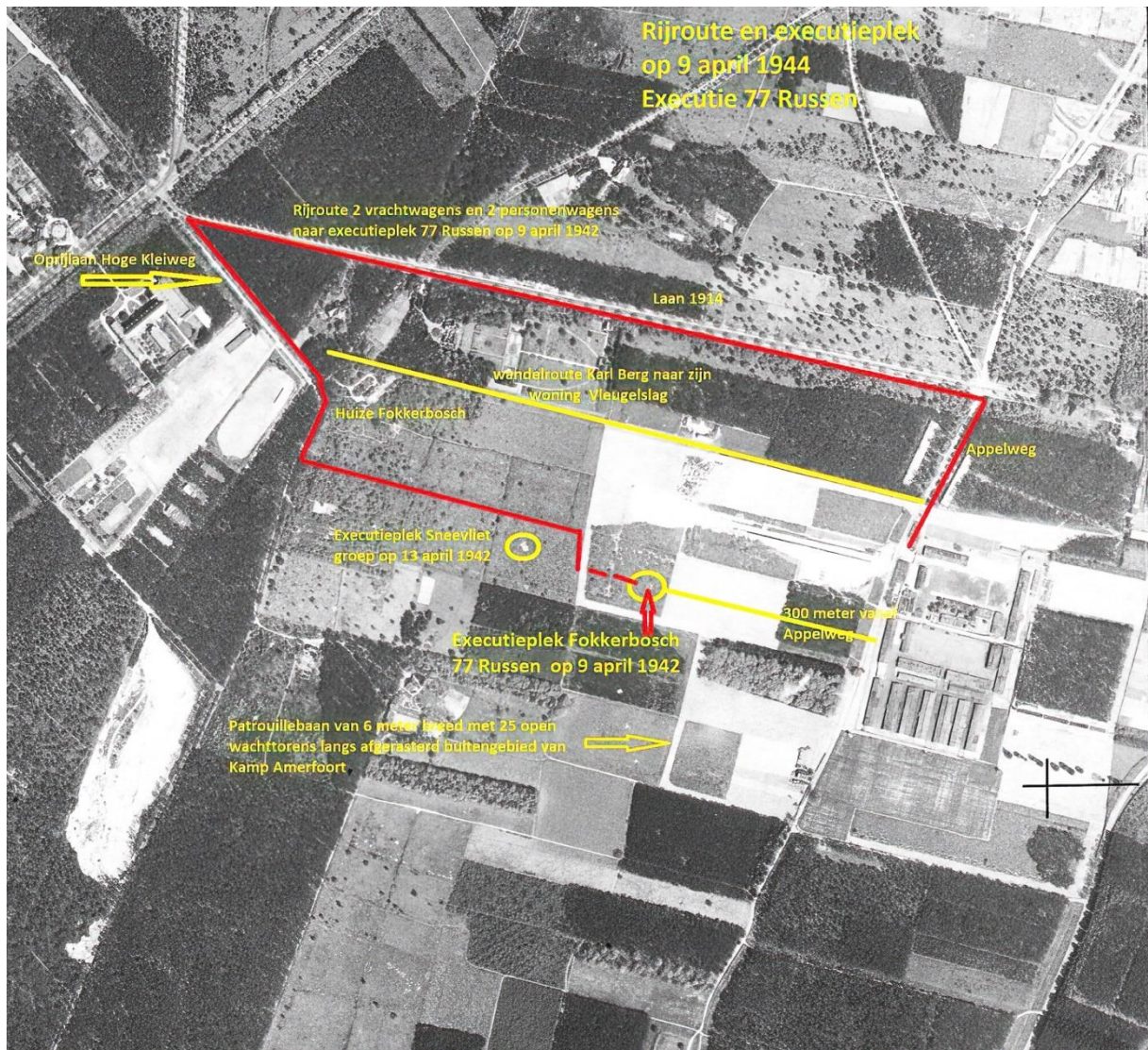
⁶ BOOM, PV betreffende onderzoek en blootlegging van 33 graven waarin zich bevonden 459 lijken, PDA100/1947 p. 98

⁷ Netherlands War Crimes Commission brief No. AB/A/13568 17 sept. 1049

⁸ Proces-verbaal ongenummerd, Rijksrecherche bij het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam d.d. 29 sept. 1949

⁹ Idem

¹⁰ PV Politie Amersfoort zn, 6 juli 1949, verhoor E.G. May 6 juli 1949

Reconstructie van de route van de twee vrachtwagens met 77 Sovjet-krijgsgevangenen, op weg naar executieplek c.q. massagraf: zij sloegen uit het kamp rechtsaf de Appelweg op, linksaf Laan 1914 en vervolgens linksaf het bos door tot de executieplek zuidelijk aan de kop van de Schietbaan

Het is duidelijk dat de vrachtwagens met de Sovjet-krijgsgevangenen op 9 april vanaf Kamp Amersfoort niet linksaf reden, rechtstreeks naar Koedriest, maar rechtsaf naar Laan 1914, daar linksaf sloegen, omhoog reden richting Utrecht en vervolgens weer linksaf het bos door naar de executieplek. Vandaar werden telkens groepjes van 4 en 5 gevangenen te voet naar de fusilladeplaats begeleid. Het executiepeloton hier ter plekke bestond uit Erich Deppner, Walter Heinrich, bewaker Karl Titho, bewaker Ernst May en derde man in de kamphiërarchie van Kamp Amersfoort, Karl Berg. Chauffeur Bohle Janssen en chauffeur Karl Knabe bleven achter bij de twee vrachtwagens om daar de nog levende gevangenen te bewaken.¹¹

¹¹ PV betreffende Onderzoek en Blootlegging van 80 lijken van Russen en Joden, verklaring Karl Peter Berg, no. G/118, Amsterdam (18 april 1947); PV Johann Stöver inzake de gepleegde mishandeling en fusillering van 77 Russische krijgsgevangenen in het Kamp Amersfoort tijdens de Duitse bezetting, Amsterdam (17 april 1947); PV Bohle Janszen, verklaring Johann B.J. Janszen (29 september 1949); PV Karl Berg, inzake de fusillering van de Russische krijgsgevangenen (16 april 1947); PV Karl Titho, betreffende het fusilleren van Russische krijgsgevangenen in het kamp Amersfoort (24 maart 1947); PV Ernst May, betreffende de fusilleringen van de Russische krijgsgevangenen in het kamp: Amersfoort (17 februari 1947); PV Ernst May, contra Karl Titho inzake het fusilleren van Russische krijgsgevangenen (6 juli 1949); PV Karl Berg, betreffende fusillering 72 Russische krijgsgevangenen (29 september 1949); PV Karl Knabe, Netherlands War Crimes Commission, BAOR 15 (16 september 1949)

Tot op heden is altijd aangenomen dat de executieplaats zich op de Koedriest bevond. Rondom Koedriest zijn kort na de bevrijding 26 graven gevonden. Zoals steeds is gedacht bevond zich daar ook het massagraf onder van de 77 geëxecuteerden, later graf nr. 30 genoemd, maar waarvan de vindplaats dus onbekend was. Daarom is ook twintig jaar later, in 1962 (middenin de Koude Oorlog), ter plekke het monument van Koedriest onthuld. De honderd omgekomen Russische krijgsgevangenen liggen tegenwoordig herbegraven op het Sovjet Ereveld in Leusden.

3 Locatie graf 30: nieuwe informatie

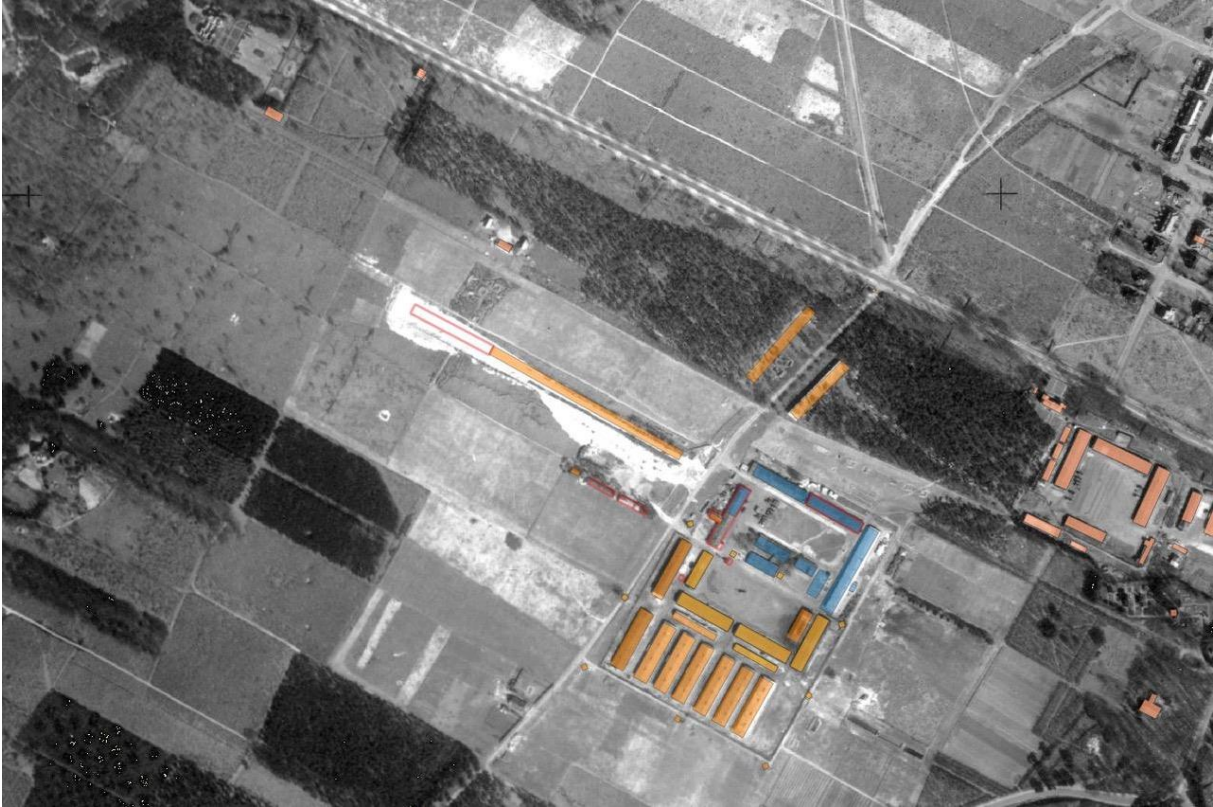
Er is altijd van uitgegaan dat graf 30 één van de graven rond het huidige Koedriest moet zijn geweest, maar daar is nooit bewijs voor gevonden. Ook in de diverse naoorlogse getuigenissen en papieren bronnen wordt de locatie van het massagraf vaak niet exact benoemd en is bovendien sprake van verschillende locaties. Zo beschreven de voormalige kampbewakers Berg en Titho verschillende plekken. Volgens Berg was dit 'een plaats die ongeveer 300 meter ten westen van het Lager gelegen was'. Titho heeft het over 'een bos te of nabij Leusden'.¹² In een op 11 april 1947 door de rechercheurs Kleinveld, Wolthuis en Van den Beukel opgesteld proces-verbaal wordt de plaats van het graf waarin de 77 overschotten op 3 augustus 1945 waren aangetroffen omschreven als 'in een bos in het interneringskamp Laan 1914 te Amersfoort gemeten recht op de Appelweg (*de huidige Loes van Overeemlaan*) op een afstand van 275 meter vanuit en evenwijdig aan Laan 1914 lopende in de richting van de Utrechtseweg op grondgebied van de gemeente Leusden'.¹³ De exacte graflocatie was tot nu toe dus niet met volledige zekerheid aan te wijzen.

Recent is echter een kaart van de Nederlandse Genie uit 1947 bij het NIOD boven water gekomen en hierop staat graf 30 echter onmiskenbaar ingetekend op een positie zuidelijk naast het einde van de schietbaan.¹⁴ Dit wordt bevestigd op een luchtfoto uit 1947. Hierop is het terrein van Kamp Amersfoort en het voorgelegen bosgebied duidelijk te onderscheiden. Ook is op de afbeelding een grafkuil waarneembaar, zuidelijk naast einde van de schietbaan. Deze positie bevindt zich tegenwoordig op golfbaan De Hoge Kleij ter hoogte van hole 9. Bij deze hole bevindt zich tegenwoordig bovendien een kuil die voldoet aan de in 1947 opgegeven maten van het massagraf (zie hierboven).

¹² PV Karl Titho, betreffende het fusilleeren van Russische krijgsgevangenen in het kamp Amersfoort (24 maart 1947)

¹³ BOOM, PV betreffende onderzoek en blootlegging van 33 graven waarin zich bevonden 459 lijken, PDA100/1947 p. 98

¹⁴ NIOD 250f 2.71

Luchtfoto uit 1947 (naar het noorden gericht). Het geel/blauw ingekleurde gebouwencomplex is Kamp Amersfoort; noordwestelijk loopt de Schietbaan. Ten zuiden van de kop van de Schietbaan is een open gelegde kuil te zien. Het bosperceel onderaan de foto is Koedriest.

4 Conclusie

Tot heden is altijd aangenomen dat de executieplaats en het massagraf van de op 9 april 1942 geëxecuteerde 77 Sovjet-krijgsgevangenen zich bevond op de plaats, waar zich nu het Monument Koedriest bevindt. Een recent opgedoken kaart van de Genie uit 1947, een luchtfoto uit hetzelfde jaar en zorgvuldige analyse van naoorlogse processen verbaal bewijzen echter onomstotelijk dat dit niet het geval is. De 77 Russische krijgsgevangenen zijn gefusilleerd en begraven op een andere plek: circa 275 meter recht op de Loes van Overeemlaan, zuidelijk van het einde van de Schietbaan. Dat is op het terrein van golfbaan De Hoge Kleij, nabij hole 9. Het monument voor de Sovjet-krijgsgevangenen is vervolgens geplaatst midden op het *'Untermenschenfriedhof'*, waar meer Joodse (57) dan Sovjet-gevangenen (23) waren begraven.